

TURKIYA SIYOSIY TIZIMIDA ISLOM PARTIYALARNING ROLI

Obidova Ruxshona Vohid qizi

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Sharq sivilizatsiyasi va falsafa fakulteti

Turkiya tarixi yo'nalishi

Turk-ingliz guruhi 2-bosqich talabasi

obidovaruxshona56@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Turkiya siyosiy tizimida Islom partiyasining tutgan o'рни, davlat rivojlanish tendensiyasida islom dinining bosqichma-bosqich yuksalishini davrlar doirasida ko'rib chiqilgan. Islom partiyalarining Turkiya siyosiy va ijtimoiy o'zgarishlarni belgilovchi asosiy omil bo'lib kelgan. Davlatdagi islom partiyalarining siyosiy, ijtimoiy jarayonlarida rolini o'rganish, ularning mamlakat rivojlanishiga qanday ta'sir qilganini tahlil qilish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni o'z ichiga olgan.

Kalit so'zlar: Usmonli davrda partiyaviy tuzum, ko'p partiyaviylik, Kamolizm, xalq islomiyati tizimi, AK partiyasi.

Turkiyada siyosiy nuqtai nazaridan Islomning rivojlanish bosqichlarini o'rganishda faqatgina tizimi emas, balki mavjud bo'lgan sharoitlarni ham tahlil qilish zarur. Chunki siyosiy Islom davr va sharoitlarga qarab o'zgarib boradigan shakllantirilgan tizim uslubidir. Turkiya turli davr nuqtasi nazardan qaraganda, asosiy birlashtiruvchi unsur sifatida ko'rgan dinli imperiyadan, sekulyarizmga intilayotgan respublikaga, keyin esa rejimni tuzgan va shakllantirgan asosiy yagona partiya so'ngra ko'p partiyali davrga va undan keyin rejim va mavjud ideologiyani mustahkamlash uchun amalga oshirilgan harbiy to'ntarishlarga o'tgan bosqichlar mavjud. Siyosiy Islomning o'z ichki kurashlari uning rivojlanish bosqichlariga o'z hissasini qo'shgan. Modernizm va demokratiya bilan birlashish harakatlari, tizimga qo'shilish urinishlari, davlatdagi diniy qarashlar bilan to'qnashuvni boshlagan jarayonlar, oxir-oqibatda unga moslashishga o'tishi, Islomning o'tgan davrlaridagi bosqichlarni tashkil qiladi. Bu bosqichlar davomida har bir davrning o'ziga xos davriy Islom tushunchasi borligi va bu tushunchaning o'zining ustuvorliklarini shunga qarab belgilashi ko'zga tashlanadi. Turkiyada keng ko'lamdagi Islomning paydo bo'lishi avvaldan mavjud bo'lgan bir hodisa emas, balki Usmonli imperiyasidan qolgan bir izdir. Dinning imperiya miqyosida birlashtiruvchi ta'siri, Usmonli jamiyatining o'zini eng ko'p bu birlikda ko'rishi, imperiyaning so'nggi davridagi urushlarda ham dinning, diniy birligining juda katta ahamiyatga ega bo'lishi, dinni asosiy birlashtiruvchi unsur sifatida qarashimizga asos bo'ladi. Barcha tizimning asosida turgan din tushunchasining jamiyatga yechim

topadigan fikrga aylanishi, siyosiy tizimda bir umid sifatida ko'rilishi tabiiydir. Siyosiy jihatdan islomni tushunish va bugungi o'zgarishni ko'rish nuqtai nazaridan, uni davrlar bo'yicha tahlil qilish eng to'g'ri usul bo'ladi.

Usmonli davlati davrida islom partiyasi o'rni- Usmonli davri, siyosiy Islom tushunchasining paydo bo'lishiga asos bo'ladigan voqealarga sahna bo'lgan. Siyosiy Islomning Usmonli davrida yuzaga kelishi imperiyaning kuch yo'qotishni boshlashi bilan bog'liqdir. Usmonli davlati 1789-yilgi Fransuz Inqilobining ta'siri ostida 1839-yilda Tanzimat va 1856-yilda Islahot farmonlarini e'lon qilib, davlatning kuch yo'qotishini va parchalanishini oldini olishga harakat qilgan. Fransuz inqilobining eng muhim ta'siri millatchilik g'oyasining ozchiliklar orasida tarqalishi bo'lgan. Modernlashuvning natijasi sifatida paydo bo'lgan millatchilik g'oyasi Yevropada rivojlanib, XIX asr boshlarida yuzaga kelgan. Yevropada XIX asr boshlarida paydo bo'lgan millatchilik ideologiyasi, sanoat inqilobi natijasida yangi shakllanayotgan jamiyatining mahsuli bo'lib, Fransuz Inqilobi bilan sinfiy qarama-qarshilikning markaziga aylangan va siyosiy hokimiyatga sherik bo'lishni maqsad qilgan burjuazianing asosiy ideologiyasi bo'lib qolgan. XIX asr davomida, ayniqsa Tanzimat davrida, deyarli barcha davlat arboblari Usmonli jamiyatining taxminan 40 foizini tashkil etgan g'ayrimuslim guruhlarining, ayniqsa millatchilik harakatlarining ta'sirida parchalanmasligi uchun turli xil yechimlarni izlashgan. Ushbu yechim izlashlarning boshida esa Usmonlichilik g'oyasi turadi. Ko'plab etnik guruhlardan tashkil topgan bir jamiyatga ega bo'lgan Usmonli hukumati millatchilik g'oyasidan eng ko'p ta'sirlangan imperiya bo'ldi¹. G'ayrimusulmon jamoalarini bevosita ta'sirlovchi millatchilik g'oyasi, ushbu jamoalarning ajralib chiqish harakatlariga sabab bo'ldi va Usmonli olimlari va siyosatchilarini imperiyaning parchalanish muammosi bilan yuzma-yuz qilib qo'ydi. Ammo dastlab, turk olimlarining katta qismi, Usmonli yerlarida yashayotgan ko'plab millatlar kabi, millatchilik tuyg'ularini rivojlantirish yoki bu g'oyani himoya qilish o'rniga, umumiy bir o'zlik yaratish uchun Usmoniychilik g'oyasini rivojlantirishga harakat qilishgan. Bu olimlar, asr oxirlarida rivojlanayotgan turkchilik g'oyalariga ahamiyat bermaganlar. Islom musulmon Usmonlilarining hayotining barcha nuqtalariga ta'sir qilgan. Jamiyatni rivojlantirish, uni yoritish, g'arbning sivilizatsiya darajasiga yetkazishni xohlagan bir ijtimoiy muhandis islomning ushbu qamrovli xususiyatini inkor eta olmaydi. Shuning uchun islom jamiyatning taraqqiyotida, yangi fikrlarni qabul qilishda kuchli bir vosita sifatida xizmat qilishi mumkin. Buning uchun islomning umumiy prinsiplaridan rivojlanishga ochiq bo'lgan hukmlarini ko'rib chiqish va ularni ishlab chiqish kifoya. Islomchilik g'oyasi Abdulhamid II davrida qabul qilina boshladi. Shuningdek, Ittihad va Taraqqiy partiyasi siyosatini ham ta'sirlagan bir g'oyaviy tizimdir. Usmonli Imperiyasining

¹ Dr. Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü, muhittin.isik.kou@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8477-4622

“me’yoriy asoslarga” intilishiga javoban, vaqt o’tishi bilan panislomizm ta’kidlarga ham o’tgan. Lekin Ittihad va Taraqqiy ichida Usmonlilik, Islomchilik va Turkchilik, qat’iy chegaralar bilan bir-biridan ajralgan bo’lib ko’rsatilmagan. Ayniqsa, Islomchilik va Turkchilik o’rtasida doimiy aloqalar mavjud bo’lib, bu aloqadan, bir-birlarini nafaqat aqliy, balki siyosiy jihatdan ham ta’sir qilgan ma’noli bir tuzilma paydo bo’lgan.

1923 yil 29 oktyabrda Respublikani tashkil qilish bilan boshlangan jarayon siyosiy Islomchilar uchun davlat boshqaruv shakli respublika bo’lsa ham, diniy institutlar yangi tashkil etilgan davlatni bir muvozanat unsuri sifatida ko’rishdi. Yangi rejimning yangi va zamonaviy jamiyat yaratish loyihalariga salbiy qaragan Islomchilar, saltanatning tugatilishidan so’ng xurofat maqomiga qarshi chiqish vositasi sifatida ko’ra boshladilar. Mustafó Kamol Otaturk tayyorgarliklarini yakunlagach, kiritilgan qonun taklifi bilan 1924 yil 4 martda xurofat tugatilgan va shu tarkibdagilar bilan sulola a’zolari surgunga yuborilgan². Yagona partiya davrida, siyosiy islom rejimning amalga oshirmoqchi bo’lgan islohotlarini qat’iy ravishda majburlashidan va har qanday muxolifat harakatiga qattiq qarshi chiqilishidan so’ng, siyosiy islomchilar ortga chekinib, yashirinishga majbur bo’ldilar. Imkoni boricha tariqat aloqalarini mustahkamlashga harakat qilganlar. Islomiy ta’lim beruvchi muassasalar yopilgani tufayli, bu ta’limga ega bo’lgan shaxslar yetishib chiqqa olmadi. Bu davr, islomchilarning rejimning din siyosati tomonidan qo’llangan bosimini sezganlari davri bo’ldi. Bu davrda siyosiy islomchilar, matbuot va nashriyot faoliyati orqali ta’sir o’tkaza olishmaganligi sababli, qisman inqirozga yuz tutdilar, biroq rejimga qarshi bo’lgan qarshiliklari ortib bordi. Ko’p partiyali davr boshlandi, va siquvga olingan siyosiy islomchilar, siyosiy sahnada o’z o’rinlarini egallashni boshladilar.

Ko’p partiyaviylik davrda siyosiy Islom - Yagona partiya davrida sinab ko’rilgan demokratiyaga o’tish harakatlarining natija bermasidan keyin, 1945-yillarga kelib, dunyo tizimi bilan birlashish harakatlarining mahsuli sifatida ko’p partiyali siyosiy jarayon o’zining mavjudligini ko’rsatdi. Siyosiy Islom ham rivojlanayotgan va o’zgarayotgan bu jarayonda tizimga qo’shilish harakati bilan siyosiy sahnaga chiqishga uringan³. Xalqaro siyosatning Turkiya ustidagi ta’sirlaridan tashqari, ichki siyosiy rivojlanishlar ham diqqatga sazovordir. Yagona partiya boshqaruvi davomida o’zlarini qonuniy ravishda ifoda etish imkoniyati bo’lmagan, Respublika Xalq partiyasi va inqiloblarga qarshi bo’lgan guruhlar, urush yillarida jamiyatda yuzaga kelgan og’ir iqtisodiy sharoitlar va farovonlikning pasayishi bilan jamiyatda ommaviy tayanch to’plaganlar. Og’ir iqtisodiy sharoitlar ostida siquvga olingan jamiyat, muxolifatga kim bo’lishidan qat’i nazar, samimiy munosabatda bo’lganini ko’rish mumkin edi. Yagona

² ARI, T. (2001) Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika, 4. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul.

³ ATAMAN, M. (2007) "Soğuk Savaş'tan Günümüze Türk Dış Politikasında Yeni Eğilimler ve Hedefler", Editörler: DURSUN, D., B. Duran ve H.Al, Dönüşüm Sürecindeki Türkiye | Aktörler, Alanlar, Sorunlar, Alfa Yayınları, İstanbul, ss.282-302.

partiya davridan so'ng va Milliy yuksalish harakati tashkil etilguncha bo'lgan davr, Turkiyada siyosiy islomchilik so'zining o'tish davri sifatida baholanadi. Dastlabki siyosiy islomchilar uchun din, tarqab borayotgan siyosiy jamiyatni birlashtirishning siyosiy vositasi sifatida ko'rilgan. Ko'p partiyali davrda islomiy elementlarni o'z ichiga olgan birinchi urinish 1945 yilda tashkil etilgan Milliy Taraqqiyot partiyasidir. Partiya katta bir hayajon bilan tashkil etilgan bo'lsa-da, partiya ichidagi muammolar tufayli istalgan muvaffaqiyatga erisholmadi. Partiyaning asoschisi Nuri Demirağ keyinchalik Demokratik partiyadan Istanbul deputati sifatida saylangan va 1957-yilda vafot etganidan so'ng partiya yopildi. 1946 yilda tashkil etilgan Islomni himoya qilish partiyasi, Islom nomini ishlatib, saylovchilar ustidan ta'sir o'tkazishga harakat qilgan. Bu partiya Mustafa Özbek, Necmi Güneş, Ziya Süer tomonidan tashkil etilgan. Maqsadi esa Islom madaniyatini himoya qilish, qo'llab-quvvatlash deb belgilangan. Bu partiyaning holati ham Milliy Taraqqiyot Partiyasidan farq qilmagan va faoliyat ko'rsatmasdan tarqatilgan. 1951 yilda tashkil etilgan Islom Demokratik Partiyasi ham Islom nomini ishlatgan partiyalardan biridir. Partiya liderligini Cevat Rifat Atilhan olib borgan. Bu partiya, dastur va siyosiy vakillarining qat'iy pozitsiyasi bilan tanilgan. IDP ning farqi, Islom nomini ishlatib, Islom uchun siyosiy harakatni boshlash va bu harakatni modernizatsiya vositalari bilan bog'lashga urinishidir. Partiya boshlig'i Atilhan, Islomni nafaqat din sifatida, balki siyosatning ham yo'l ko'rsatuvchisi sifatida ko'rgan. Shuningdek, demokratiya tushunchasini G'arbiy va Sharqiy deb ikkiga bo'lgan. Birinchi esa 1789-yilgi Fransuz inqilobi bilan yuzaga kelgan, yahudiylar tomonidan boshqariladigan G'arb uslubidagi demokratiya, ikkinchisi esa maslahatlarga asoslangan sharqiy ildizlarga ega bo'lgan Islom demokratiyasidir. Atilhan, IDP ning konservativ e'tiqodini demokratiyadan ajratib, Islomga asoslangan demokratiyani qabul qiladi. Partiya, Islomning yagona haqiqiy himoyachisi ekanligini da'vo qilib, hokimiyatni qo'lga kiritgan Demokratik partiya bilan farqini ko'rsatmoqda⁴.

Turkiyada ko'p partiyali davrning birinchi harbiy to'ntarishi hukumatni ag'darib, boshqaruvni qo'lga kiritdi. Keyingi jarayonda milliy birlik qo'mitasi yangi konstitutsiya tuzib, mamlakatni o'zining intizomida boshqarishga harakat qildi. Aslida, keyinchalik ko'rishimiz mumkinki, to'ntarishlar rejimni saqlab qolish, tartibni o'rnatish va mamlakatni o'z fikr-tushunchasi bilan boshqarishga harakat qilgan asosiy tarkibiy qismlardan biri bo'lib qolgan. To'ntarishdan so'ng 15 oktyabr 1961-yilda birinchi saylovlar o'tkazildi va siyosiy Islomchilarni qo'llab-quvvatlagan Demokratik partiyadan keyin Adolay partiyasi tuzilib, siyosat sahnasiga chiqdi. Turkiyada jamiyatni o'zgartirgan va shakllantirgan yana bir oqim - Islomchilik yoki umumiyroq qilib aytganda, "din"ning ideologiya sifatida oldinga chiqishidir. Millatchilik va din

⁴ BASRUR, Rajesh M. (2001) "Nuclear Weapons and Indian Strategic Culture", Journal of Peace Research, Vol. 38, No. 2, p. 181-198

turk jamiyatida madaniy ma'noda ich-ichiga kirishgan va bir-biri bilan aralashgan ikki asosiy oqim sifatida ko'rinadi. Turk milliy kimligi va bu kimlikni shakllantirgan madaniyat dini ham shakllantirgan. Turk bo'lish, musulmon bo'lishni ham o'z ichiga oladi. Islomchilik yoki din, millatning shakllanish jarayonida ming yillik Islom davriga urg'u berib, shu davrdan quvvat olgan, millatning "diniy jihatini" ko'rsatmoqda. Agar bu jihat tahdid ostida bo'lsa, "ideologiya"ga aylanib, namoyon bo'lishi mumkin. Islomga ko'ra, qonuniy hokimiyat Allohning irodasidan chetga chiqqan hokimiyatdir. Hukmronlikni xalqqa tegishli deb hisoblaydigan Respublika nuqtai nazari bilan qarama-qarshidir.

Islomning teologik jihatdan ijtimoiy va siyosiy tuzilmaga ahamiyat berishi va bu tuzilmaning qonuniyligini muqaddas kuchga bog'lash Islomni deyarli "siyosiy ideologiya" darajasiga olib chiqadi. Agar Islomning bu ideologik jihatini qabul qilsa, Kamolist ideologiya bilan qarama-qarshilikka kirishishi mumkin, shuning uchun Islom yoki din Turkiyada Kamolistlar tomonidan xavfli deb hisoblangan. Taxminan 20-25 yil davomida Turkiyada Islom ta'limoti, fiqh, kalom kabi sohalarda diniy olimlar yetishmagan. 1950-yillardan boshlab qishloq joylarida iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy modernizatsiya boshlanganda, maydonda faqat "Xalq Islomiyati" mavjud edi. Modernizm an'anaviy tafakkur va xulq-atvor bilan to'qnashganida, institutsional islom bilan emas, balki to'liq "Folk Islom" bilan uchrashdi. Bu o'z navbatida siyosiy to'qnashuvlarga olib keldi. Ushbu tezkor va kutilmagan uchrashuvda bu sohada mutaxassis bo'lgan diniy olimlar guruhi hali mavjud emas edi. Yangi ochilgan diniy maktablar (Imom-Xatib) hali birinchi bitiruvchilarini bergan edi. Otaturk davri davomida aholining 80 foizi Usmonli davridan kelgan an'anaviy turmush tarzini va tafakkur usulini davom ettirgan. Bu holat 1945-yildan keyin Turkiyada qishloq hududlarida iqtisodiy va ijtimoiy modernizatsiya boshlanishi va qishloqdan shaharga ko'chish boshlanguncha davom etgan. Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy tuzilmalar bilan birga, ham qishloqlarda qolganlarning, ham shaharga ko'chganlarning "aqliiy" tuzilmalari ham o'zgarishni boshlagan, din va millatchilik tushunchalari ham o'zgargan. Kamolizmning millatchilik tushunchasining ham, islom tushunchasiga o'xshash tarzda muammoli bo'lganini, monarxiya tuzumidan boshlab o'tgan Turkchilik an'alarida radikal ajralish yoki jamiyat tarkibida bo'linish kuzatilganini aytish mumkin. Kamolistik tizim din va millatchilik tushunchasining istisno belgilaridan biri shundaki, Kamolist sekulyar modernizatsiya loyihasi yagona partiya davrida qishloq hududiga yetib bormagan, asosan shaharlar va qishloqlarda o'z ta'sirini ko'rsatgan. Islomga asoslangan siyosat uslubi DP siyosat uslubiga aylanib, keyinchalik boshqa bir uslubga aylangan. Islom 1960-yildan keyin birinchi marta Milliy G'oyaning ishlatish sohasida boshqa bir uslubda o'zini namoyon qilgan⁵. Bugungi Turk

⁵ Barry Buzan et al., The Evolution of International Security Studies, Cambridge, Cambridge University Press, 2009.

Millatchiligi ham 1950-yillarning ijtimoiy va madaniy muhitida yuzaga kelgan va ommaga taqdim etilgan. Xalq, omma o'zlariga kerakli tarzda uni o'zlashtirgan. Shuning uchun aholining 80 foizida musulmon kimligi bilan turk kimligi o'rtasida nozik bir chiziq paydo bo'lgan. Turkiyada ovozga ega bo'lishni istagan ideologiyalar, barcha jamiyatni inshoot qilish harakatlariga qaramay, Islom, Millatchilik, Kamolizm va Modernizm 1950-yillarning Turkiyasida birga shakllangan va bir-biriga qo'shib, yangi sintetikalar yaratgan. 27-may to'ntarishi Turkiyada sanoatlashtirish va shaharlashtirishning oshgan davrini anglatadi. Bu davr asosan Siyosiy Islomning kuch olishiga yoki jamiyatni ongli qilishiga emas, balki bu qatlamni tizimga kiritish va kerak bo'lganda boshqa ideologik unsurlarga qarshi ishlatishga tayyorlash davri sifatida ko'rilishi mumkin. Tizimga moslashganlarga tizimda yashash huquqi beriladi, moslashmaganlar esa tizim tomonidan chetlatilib, azob-uqubatlarga duchor bo'ladi. Shunga qaramay, siyosiy Islom bu nisbiy erkinlik muhiti sharoitida partiyalashish faoliyatlarini kuchaytirib, Turkiyada o'z uslubini yaratgan va amalga oshirgan siyosiy shaklni siyosat sahnasiga olib chiqqan.

AK Partiyani tashkil topishi va siyosatda tutgan o'rni, bir qator salbiy omillar bilan chambarchas bog'liq bo'lgan siyosiy sharoitda yuzaga kelgan. Koalitsiya hukumatlari bilan eski siyosat tizimi, korrupsiya va yomon boshqaruv natijasida yuzaga kelgan iqtisodiy inqiroz, iqtisodiy qulash bilan bog'liq ijtimoiy krizis, xalqaro maydonda yuzaga kelgan sharoitda o'zgarayotgan mamlakat imiji va shu o'rinda yuksalayotgan AK Partiyasi, tashkil topish davrida mamlakatning ichki holatini tasvirlagan bu manzara turli sabablarga ega. Ulardan eng muhimi, davr siyosatchilarining barcha siyosatlarini davlat markazli pozitsiya tarafdori qilib shakllantirganliklari va jamiyatning o'zgarish va transformatsiya talablariga ko'z yumganliklaridir. Holbuki, e'tibordan chetda qolgan va ko'z yumulgan ijtimoiy harakatlilik bir siyosiy partiyani faqat bitta saylovda hukumatga olib chiqishi va uzoq vaqt davomida bu mavqeni saqlashi mumkin bo'lgan ulkan salohiyatga ega edi. Ta'kidlangan ijtimoiy harakatlilik 1960-yillarda boshlanib, 1980-yillarda davom etgan qishloqlardan shaharlarga qochish to'liqini edi. 1960-yillarda birinchi marta kuzatilgan, sanoatlashishni juda oshgan bu shaharlashtirish jarayoni va uning keltirgan haddan tashqari katta, ishlab chiqarishni cheklagan xizmat sohasining kengayishi 1980-yillarga yetib kelgan. Turli diniy, mazhabiy, etnik, ideologik o'zlik va madaniy xilma-xilliklariga qaramay, siyosiy tanlovlari pragmatik ovoz berish xulqiga kesishadi. Vaqt o'tishi bilan din tomonidan va'da qilingan adolat, milliy uyg'onish va himoya, etnik norozilik yoki ijtimoiy-iqtisodiy markazga nisbatan qarshi turish siyosatda ovozga aylantirilgan bu qatlamlar o'rta sinf bilan birga 3-noyabr 2002- yilgi saylovlarda AK Partiyani yakka hukumatga olib kelgan jarayonning muhim omillaridan bo'lgan⁶.

⁶ Şevket Ovah, "Ütopya ile Pratik Arasında: Uluslararası İlişkilerde İnsan Güvenliği Kavramsallaştırması", Uluslararası İlişkiler, Cilt 10, No 3, 2006, s. 3-52, Nazif Mandacı ve Gökay Özerim, "Uluslararası Göçlerin bir Güvenlik Konusuna

Xulosa sifatida, Turkiyadagi siyosiy Islomning tarixi va rivojlanishi o'zgaruvchan ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy sharoitlar bilan chambarchas bog'liqdir. Atatürk davrida, jamiyatning katta qismi an'anaviy musulmonlik va turk milliy identifikatsiyasini davom ettirgan, lekin kemalist modernizatsiya va sekulyarizm siyosati ularni rad etgan. 1950-yillardan keyin qishloq hududlarida ijtimoiy va iqtisodiy modernizatsiya boshlanishi bilan, Islomiy siyosat va millatchilik tushunchalari ham o'zgarib, yangi siyosiy yo'nalishlar paydo bo'ldi. Siyosiy islomning o'zgarishi, shu bilan birga, jamiyatda keng tarqalgan an'anaviy islomiy va milliy qadriyatlar bilan ham chambarchas bog'liq bo'lib, siyosiy partiyalar, jumladan, Demokratik partiya va Milliy G'oya kabi harakatlar orqali o'z ifodasini topdi. Kemalizmga qarshi turadigan va diniy-siyosiy ideologiyalarni ilgari suradigan siyosiy Islomning shakllanishi, 1960-yillar va undan keyingi davrda jamiyatda katta ta'sir o'tkazdi. Shu bilan birga, siyosiy islomning siyosat sahnasida o'z o'rnini egallashi, doimiy ravishda ijtimoiy va siyosiy o'zgarishlarga, shuningdek, har bir davrning siyosiy tuzilmasi va iqtisodiy sharoitlariga javoban rivojlandi. Natijada, 1950-yillardan keyin Turkiyada siyosiy Islomning o'rnini mustahkamlanib, yangi sintetik shakllar va ideologiyalarni yaratishga olib keldi.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati:

1. Şevket Ovacı, "Ütopya ile Pratik Arasında: Uluslararası İlişkilerde İnsan Güvenliği Kavramsallaştırması", Uluslararası İlişkiler, Cilt 10, No 3, 2006, s. 3-52, Nazif Mandacı ve Gökay Özerim, "Uluslararası Göçlerin bir Güvenlik Konusuna Dönüşümü: Avrupa'da Radikal Sağ Partiler ve Göçün Güvenlikleştirilmesi", Uluslararası İlişkiler, Cilt 10, No. 39, 2013, a 105-130.
2. ATAMAN, M. (2007) "Soğuk Savaş'tan Günümüze Türk Dış Politikasında Yeni Eğilimler ve Hedefler", Editörler: DURSUN, D., B. Duran ve H.Aİ, Dönüşüm Sürecindeki Türkiye | Aktörler, Alanlar, Sorunlar, Alfa Yayınları, İstanbul, ss.282-302.
3. Dr., Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü, muhittin.isik.kou@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8477-4622
4. Barry Buzan et al., The Evolution of International Security Studies, Cambridge, Cambridge University Press, 2009.
5. ARI, T. (2001) Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika, 4. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul.
6. BASRUR, Rajesh M. (2001) "Nuclear Weapons and Indian Strategic Culture", Journal of Peace Research, Vol. 38, No. 2, p. 181-198